

Баходир Тўргайнинг ўгли Темир (хозирги олимлар тилида Турагай ва Темур) қандай бола бўлганлиги, унинг ёшлиги ва биринчи мухаббати ҳақида тарихий далил ва манбалар йўқ, дейилади. Катта-кичик барча юртдош олимларимиз, рус ва гарб шарқшунослари шундай фикрда. Аммо Америка шоири Эдгар Аллан По «Темур» номли достонида унинг биринчи мухаббати ҳақида ёзган. Асарда хазрат Соhibкирон Амир Темур ўлим тўшагида ётаркан, бир умрлик пирига ўзининг биринчи мухаббати ва бу мухаббат шу видо чоғигача ўзини тарк этмагани борасида гапиради.

Севдим бу дунёнинг бир дилбарини.
Қачон илк бор кўрдим, қайси кўз билан?
Мен унинг чиройли карашларини
Тасвирлай олмайман асло сўз билан.
Ҳаёлимда қолган факат бир суврат
Юрагимнинг титрок варақларида.
У суврат сувратмас, соядир факат,
Сирли шабаданнинг сояси содда.

Темур у киз ўзи учун қувонч, умид, кўз нури бўлганлиги, боладай соф, масъум, мулойим, айни чоғда акли, шуури қомиллиги, ўрталаридаги мухаббат тамасизлиги, ҳеч нима талаб қилмаганлигини ҳикоя қилади. Ҳикояда энг бахтли онлар, юксак тоққа чиққанлари, қояларда туриб дарадаги янғроқ ирмоққа қулоқ тутганлари, сирли сояларнинг чўкиши, нозик кўкрагига бош қўйгани, йиғлаб мухаббат изҳор қилганлари қаби манзаралар жонланади. Амир Темур ўша пайтда факат мухаббат эмас, шон-шухрат ҳам ўзига қанот бўлганлиги ва у қелғусида бошига тож қи яжаги ва кизни малика қилажаги ҳақида гапирганда, киз жавоб беришдан ўзини чап олгани борасида ҳам ҳикоя қилади ва... буюқ шон-шухратларни қўлга қиритиб қизнинг уйига қайтганида уни топмаганлигини алам билан сўзлаб беради.

Эдгар По «шон-шухрат – мухаббатнинг сочларини юлгани» ҳақидаги фикри билан қостонни қуллайди.

Албатта, бу воқеалар шоирнинг ҳаёл маҳсули бўлиши мумкин, аммо шоирнинг ҳаёлини, илхомини қўзғатган бир тафсилот, бир хабар бўлиши қерак-қу!

Қостонни ёзганда По Виржиния университетининг иккинчи курсида ўқир, эндигина 18 ёшга қирган эди. У ўзи ўқитган университетнинг қутубхонаси ё ўқув залида қандайдир тарихий манбага қуч қелгандир, биз ҳам бир қун эмас бир қун Темурнинг ёшлиги ҳақида бирор ноёб қитобни тоқамиз, деб ўйлайман.

Мухтарам олимимиз Турғун Файзиёвнинг «Темурийлар шажараси» қитобида Қазрат Соhibкирон Амир Темурнинг отаси Амир Муҳаммад Тарагай Шаҳрисабз (Қеш)нинг маълум қисмида ҳоқим бўлган ва қамон анъаналарига қўра ўғлига от қиниш, ов қилиш, ҳат-савод қикариш, ислом қонун-қоидаларини ўргатиш учун мураббийлар тайинлаган. Буюқ араб файласуфи Ибн Қолдун соhibкирон турк, араб, форс халқлари тарихини қуқур ўрганган, қиний, дунёвий ва фалсафий қилимларнинг энг мураккаб қихатларигача яҳши ўзлаштира олган зот эканлигини ёзиб қолдирган.

Темур 12 ёшидаёқ болаларга ҳос эрмақ ўйинлар ўйнамас, сипохийларга ҳос ўйинлар

ўйнарди.

16-18 ёшида киличбозлик, найзабозлик ва ов килиш санъатини мохирона эгаллайди.

Дарвоқе, рус ва ўрбий Оврupo шахзодалари ҳам айнан шундай тарбияланганлар.

19 ёшида, яъни Эдгар Аллан По айтмоқчи, биринчи мухаббат тарихини бошдан кечирган ва шон-шухратга эришиш учун курашга киришган вақтларида, отаси уни Жоку Барлоснинг кизи Турмуш огога уйлантириб қўйган, яна шу йилнинг ўзида Амир Козогоннинг набираси, амир Хусайннинг синглиси Камолойга уйланган. Камолой доим эркаклар кийимида отга миниб, жангларда иштирок этар, жангдан қўп ўлжалар билан қайтар экан. Шунинг учун уни Ўлжаой Туркон ого деб атарканлар. 1356 йилда Турмуш огодан Жахонгир Мирзо, Ўлжаой Туркон огодан Умаршайх Мирзо тугилган. Яна икки йилдан кейин Турмуш огодан бир киз тугилиб отини Ўғибегим қўйганлар, ўлжаой Туркон огодан ҳам бир киз тугилиб, отини Султон Бахтбегим қўйганлар. 1366 йилда Ўлжаой Туркон ого касал бўлиб вафот этган. Турмуш огонинг кейинги хаёти хақида бошқа маълумотлар учрамайди.

1360 йилда Темурнинг отаси амир Муҳаммад Тарагай вафот этди ва Темур отасининг ўрнида унинг ишини давом эттирди.

Кунларнинг ҳаммасида, баъзан-баъзангина хасталик туфайли бўлак яшаганини хисога олмаганда, хотини Ўлжаой Темур билан ёнма-ён бўлди. Аммо нотинч ва огир кунларнинг таъсириданми, Ўлжаойнинг касали ойдан ойга, йилдан йилга кучайиб борди ва 1366 йил март ойида вафот этди. Улар бир киз ва бир ўғил кўргандилар, аммо улар ҳам ёшлиқда нобуд бўлдилар.

Ибн Арабшоҳ Темурни шундай тасвирлайди:

«Темур жуда келишган эди, бўйи баланд, калласи катта, манглайи очик, овози жарангдор эди, кучи жасурлигидан қолишмас, ок юзини оч кизил ранг жонлантириб турарди. Кенг елкалар, семиз-семиз бармоқлар, ёнбошлар, бакувват мушакларга эга эди. Ўнг қўли ва оёғи каттик шакастланганди. Кўз қарашлари ёкимли, ўзи ўлимни писанд қилмасди. Ўла-ўлгунча ақл-заковатини ҳам, довюраклигини ҳам йўқотмади.

Ёлгон-яшиқнинг ашаддий душмани эди, хазил-хузулни ёқтирмасди. У ўз хузурида талон-тарож, ўлдир-ўлдир, хотинларни зўрлашлар хақида гапиришга йўл қўймасди. У канчалик аёвсиз бўлмасин ҳақ гапни охиригача эшитишни яхши кўрарди. Яхши-ёмон холатлар унинг қайфиятини буза олмасди».

Темур чавгон ўйинини яхши ўйнарди.

БИБИХОНИМ

Сароймулкхоним Чигатой улусига мансуб бўлган мўгул хонларидан Козонхоннинг кизи бўлиб, 1341 йилда тугилганди, отаси Козонхон тахтдан ағдарилиб катл этилганда у хали 5 ёшда эди. 14 ёшида Амир Хусайн уни ўз никоҳига олганди. Амир Темур уни 29 ёшида ўз никоҳига киритиб, «кўрагон» («куёв») бўлди. Куёвлик, расм-русмларга кўра, расман хон бўлмаса ҳам, хокимиятни бошқариш ҳуқуқини берарди.

Темур Сарой Мулкхонининг хон авлодига мансублигини инобатга олиб, уни Бибихоним (Катта хоним) этиб тайинлади. Яъни энди у харамдаги барча маликалардан улуг хисобланадиган бўлди. Бунда унинг ақл-заковат ва фикрлаш доираси кенглиги бош омил бўлди. Чиндан ҳам Сароймулкхоним жуда ақлли, фаросатли, тадбиркор аёл эди.

Сиёсатдонлик, инсонпарварлик, саховат бобида ҳам тенгсиз бўлиб, хокимиятни бошқаришда бемалол иштирок эта олиши, мамлакатнинг ижтимоий ва маданий ишларига

хомийлик кила олиши кўриниб-билиниб турарди.

Тарихчиларнинг ёзмаларидан маълумки, Амир Темур Эронга юриш бошлаганда, Исфохон камали чўзилиб кетиб, Сароймулкхонимга мактуб жўнатади, «Кўшиннинг захираси тугади, хазинадан зар юборинг» дейилганди унда. Бибихоним «сиёсатингиз хам тугадими?» деб жавоб ёзган, сўнг Амир Темур турли суякларни кестириб, оркасига мухр урдириб, вақтинча пул чикартирган, шаҳар кишлоклардан суяк-пулларга озик-овқат сотиб олган, Исфохон таслим бўлган, суяк пулларни зар пулга алмаштириб берилганди. Бибихоним чет эл элчиларини қабул қилиш маросимларида ҳукмдор ёнида иштирок этгани хам тарих китобларида битилгандир.

Бибихоним Клавихонинг хотираларида шундай тасвирланган:

«Хамма жой-жойини эгаллагандан кейин чодирлар яқинига ўрнатилган говларнинг бири ичидан байрамда катнашиш учун сеньорнинг (Темурнинг) улуг хотини Каньо (Бибихоним) чиқиб келди. У олтин гулли кип-кизил либосда бўлиб, либос енгсиз, ёкаси чуқур ўйилмаган, факат боши чиқиб туришига лойик ва кўлларини тикиш учун мўлжалланган ўймази бор, этак томонлари жуда кенг эди. Белига хам ҳеч қандай кесик-песик қилинмаган, эркин юрсин учун, этакни 15 тача аёл кўтариб келарди. Юзига шунча кўп упа сурилгандики, у коғозданга ўхшарди. Билсам, бу қадар кўп упа уни куёшдан саклаш учун экан. Кишда хам, ёзда хам узок йўлга чиккан хамма оксуяк хонимлар юзларини кундан шундай химоя қилишаркан. Каньонинг юзи енгил ок тўр билан тўсилган, бошида кизил матодан қилинган калпок бўлиб, у турнирда савашадиган рийарларнинг дубулгасига ўхшар эди. Тўр сал-сал елкаларига тушиб турарди. Аммо бу дубулга жуда узун, унинг кўпдан-кўп йирик, йилтир-йилтир қилган думалок марваридлари, ёкут, феруза ва бошқа турли-туман, жуда чиройли ишлов берилган тошлари бор эди. Елкасига тушиб турган тўр хам олтин гулли эди, устидан жуда чиройли, кўп кимматбаҳо тошлар билан безалган олтин тож бор эди. Унинг энг тепасида учта ёкутдан, икки бармоқча келадиган ёркин ва фавқулодда гўзал, кучли йилтирайдиган қурилма бор эди. Қурилманинг учини бир тирсак баландлигида катта жига безаб турар, унинг айрим паркулари пастга, бошқалари юзига ва кўзларига эгилиб турарди. Бу паркулар олтин тизимча билан боғланган, тизимчанинг охириги учу тошчали ва марваридли куш канотларидан қилинган ок қилкаламга ўхшарди. Хоним одимлаб келаётганда бу жига ҳар тарафга хилпирарди. Коп-кора сочлари елкаларига тушиб ёйилиб турарди. Бошидаги дубулгани бир неча оксуяк хоним ушлаб олғудай хушёр бўлиб изидан келарди. Хаммаси бўлиб уч юздан ортик асилзода аёл Каньонинг ортидан келарди».

Халк Бибихонимни жуда яхши кўрар, у ҳақда бир қатор гўзал афсоналар тилдан тилга кўчиб юрарди. Мисол учун битта афсона мана бундай:

1399 йилда Хинд сафаридан зафар билан қайтган Соҳибқирон Темур жуда катта масжид ва мадраса қурдириш режасини ўртага қўйди. Моварауннахрнинг энг мохир муҳандислари, тажрибали усталари, Озарбайжон, Форс, Хиндистон ва бошқа мамлакатларнинг тоштарошлари, хаммаси бўлиб 200 киши биргаликда қурилиш асосларини қўйдилар. Тоғларда 500 киши тошларни йўниб, тайёрлаб шаҳарга юбориб турарди. Араваларга қўшилган хўкизлар, 95 та Хиндистондан келтирилган тоғда-тоғдай филлар ишга қўйилганди. Темур бир неча ойгина қурилишни ўзи шахзодалар, амирлар билан бирга қузатиб турди, аммо тезда яна узок муддатли янги сафарларга отланди. Қурилишга раҳбарликни Бибихонимга топширди. Бибихонимга оид афсоналарнинг аксарияти ўша дарга оиддир.

Бибихоним эрининг қайтишига совга бўлсин деб дунёда тенги йўк улугвор масжидни

битказишни ўйлаб кўйди. У қурувчиларни чакириб, уларни илхомлантириш учун, кимматбаҳо олтин-кумуш, бебаҳо тошлар уюмини кўрсатди. Уларнинг ҳар бири ишига яраша шу бойликлар билан мукофотланишини айтди. Иш кизиби кетди. Миноралар кўкларга чўзилди, кенг майдонда ок мармар равоклар катори тикланди, хаворанг минора кўк токи билан бахшлашаётгандек эди. Фақат равокнинг энг баланд аркини тепадан бирлаштириши керак эди. Аммо ёш меъмор ишни битказа қолмас, орқага сурар эди, чунки у Бибихонимни севиб қолганди, қурилишни тамомласа хонимни ҳеч қачон кўра олмаслигини биларди. Темур эса Самарқандга яқинлашар ва сабрсизлик билан келавериш тўғрисида ижозат сўраб тўхтовсиз чопар юборарди. Бибихоним меъморга, ишни тезроқ битказинг, деб ёлворарди. Меъмор эса, бунинг эвазига кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бир ҳадя битта ўптиришни талаб қиларди. Бибихоним турли рангларга бўялган тухумларни юбориб, пўсти арчилса ҳаммасининг мазаси бир деган гапни уқтирмоқчи бўларди. Бу ҳам ёрдам бермагач бўса беришга рози бўлди, аммол меъмор ўпаётганда чиройли юзига кўлини кўйишга улгуради. Аммо бўсанинг харорати шу қадар қучли эдики, кўл тўсиклигига қарамай барибир юзида доғ қолдирди. Темур олдин масжидни кўриб роса завқланган эди, кейин бирдан хотинининг юзидаги доғни кўриб қолади. Масала очилиб қолади. Темурнинг одамлари йўлдан урган одамни тутиб келишга борсалар, у қанот чиқариб, аллақачон учиб кетган экан.

Бибихоним мадрасаси кенг ва бахайбат, ўймакор мармардан, етти ил металл кўйиб мустаҳкамланган, олтин ва қумуш суви билан безалган, дарвоза табакалари ўрнатилган, бу дарвоза очилиб-ёпилганда нозик рангли металл титраб тургани кўзни оларди. Яна бир ривоятга кўра, Бибихоним қош қорайғач, қанизлари билан қийимларини ўзгартириб мадраса томонга бораркан, талабаларнинг тирикчилиги қандай ўтаётганини ўз кўзи билан кўриб, текшириб келаркан. Бир қуни борса ҳамма хужраларнинг чироғи ўчгану, биттасининг чироғи ёниқ экан. Сароймулкхоним ўша хужра эшиги ёнида талабаларнинг суҳбатига қулоқ солибди. Улардан бири иккинчисига:

-Қани, тўғриси айт, ҳозир қўнглинг нимани истаяпти? – депти:

-Кўй гўшти, кўй ёғида димланган бир лаган палов бўлсайди... Сен-чи?

-Мадраса соҳибаси Бибихоним дунёда тенги йўқ гўзал, деб эшитганман. Қанийди хоним билан бир кеча суҳбатлашсам...

-Э, овозингни ўчир, бир фалокатни бошлайсан бу гапинг билан...

Сароймулкхоним хужра ёнидан узоклашиб, қанизлари билан саройга қайтибди.

Эртасига барча талабалар саройга чақиртирилиб, уларга зиёфат берилибди. Кўй гўшти, кўй ёғида тайёрланган ёғлиқ палов тортилибди. Шундан сўнг юзига парда тортилган ҳолда Бибихоним кириб келиб:

-Хўш, мулла йигитлар, ёғлиқ палов бўлибдими? – депти паловни орзу қилган йигитга юзланиб.

-Қуллуқ, хонойим, таърифдан зиёда бўлибди, - дейиши билан Бибихоним биринчи толиби илмга: - Энди сизнинг орзуингизга қелсак. Биласизки, мен соҳибқироннинг никоҳидаман, демак, сиз билан суҳбат қурмогим мумкин эмас. Аммо ўзимнинг гўзал қанизларимдан бирини сизга никоҳлаб берарман. Розимисиз? – депти. Тили қалимага қелмай, эс-хушини йўкотаёзган талаба ўзини хоним оёғига ташлабди:

-Узр, афв этсинлар, хонойим, бу беадаб қулингизнинг гуноҳидан ўтинг.

Бу аснода Сароймулкхонимнинг ишораси билан меҳмонхонага қози ва имом кириб келибди ва барча талабалар гувоҳлигида қанизлардан бирини унга никоҳлаб кўйибдилар.

Шарк санъати ва обидаларининг мажнунона ошиги, санъатшунос Юрий Халаминский Бибихоним хакидаги ривоятларни шархларкан:

«Ривоятда шундай, хаётда эса хаммаси бошкача бўлган... Темурнинг мухтарама хотини Сароймулкхоним мадраса битган пайтда олтмиш ёшдан ошган эди. Унинг гўзалликлари кимларнидир мувозанатдан чикарган бўлиши эхтимолдан узок», - деб ёзади. Мен эса бу гапнинг тўғрилиги эхтимолдан узок, деб ўйлайман. Гўзаллик ва маъмурлик ичида яшаган, жохоннинг хар кандай атир-упалари, дори-дармонлари, табибу хозиклари, хакиму алломалари хизматида бўлган бир аёл 60 ёшида кимларнидир ошики бекарор килолмаслиги мумкин эмас. Ривоятлар осмондан тушмайди. Халк фантазиясига канот берувчи воқеалар бўлганлиги хар кандай гумонлардан холидир.

Миразиз АЪЗАМ